

ARAP DİLİNDE LAHN'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE İLK GÖRÜNTÜLERİ*

Şahabettin ERGÜVEN*

Özet

Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri

Bu makalede, teknik anlamda İslâmî fetih hareketleri sonucu Araplarla Arap olmayan ulusların fethedilen bölgelerde birlikte yaşamaları sonucu, Arapçanın bu ulusların dilleriyle etkileşimi sonucu Arapçada meydana gelen dil bozukluklarını ifade etmek için kullanılan lahn olgusuna ışık tutmaya çalıştık. Lahn kelimesinin lughat ve istilah anlamlarını, ilk ne zaman ortaya çıktığını, tarihi sürecini, Arapçanın diğer dillerden ne boyutta etkilendiğini ve bu dilleri ne ölçüde etkilediğini, Kur'ân'ın bu etkileşim karşısında oynadığı rolü, Arap dilinde baş gösteren dil hatalarının çeşitlerini, Basra ve Kûfe dil ekollerine mensup dilcilerin lahn tehlikesi karşısında nasıl bir yol izlediklerini ve dilde doğru kullanımı hatalı kullanımdan ayırt etmek için, diğer bir deyişle kelimelere doğru veya yanlış hükmünü vermede ne gibi bir ölçütü esas aldıklarını, yöneticilerin ve alimlerin Arapçayı istila etmeye başlayan bu tehlike karşısında hangi tedbirleri aldıklarını örnek açıklamalarla ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Lahn, fasih, kelime, dil, şiir, şair, nahiv, dilbilimci, avâm

Abstract

The Emerging of Lahn in Arabic Language and its First Aspects

In this paper we have tried to examine the concept of *Lahn* that expressions the language changes occurring in Arabic by the reason of influence the foreign languages to Arabic. Because during the Islamic conquests Arap nations should have lived together with the other nations (people can be called non-Arab) in the same areas. We have dealt with the meaning of dictionary and terminology of *Lahn*, the first using of this word, it's historical process, the mutual influence rating the Arabic language with the other languages and the role of the Qur'an in this process, the types of the language mistakes in Arabic. We have brought to light consideration the methods on the contrary of *Lahn* danger and the criterions for giving judicial decisions to words of the linguists who were related to language school of Basra and Kufa. And we have also presented for the precautions which were applied by the administrators and scholars against to this danger that might have been conquered completely the Arabic.

Keyword; Lahn, Fluent, Word, Language, Poet, Poetry, Grammar, linguists, The common people.

Giriş

İslâmî fetih hareketleri neticesinde Arap olmayan unsurların İslâm'a girip Araplar'la bir arada yaşamaları sonucu Arap dili bozulma ve sâfiyetini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Dilbilimciler, dili bozulma tehlikesine

* Bu makalede, büyük ölçüde "Celaeddin es-Suyûfî ve Galatâtü'l-Avâmî" adlı yüksek lisans tezimizin (Şahabettin Ergüven, *Celaeddin es-Suyûfî ve Galatâtü'l-Avâmî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998.) 12-37 sayfaları arasından yararlanılmıştır.

* Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

karşı korumak ve onu yabancılara daha kolay öğretmek için sözlük ve dilbilgisi çalışmalarına başladılar. Hicrî ikinci asırda ilmî faaliyetler hızla gelişme dönemine girince, diğer ilimlerin temsilcileri gibi dilbilimciler de Araplar'ın konuştuğu kelimeleri toplamak için kalem ve mürekkeplerini alarak Arabistan'ın çöl ve vâdilerine dağıldılar.¹ Dilbilimci seyyahlar, Kur'ân'da geçen kelimeleri, Câhiliye ve İslâmî dönemlerdeki şiirleri, ata sözlerini, hutbeleri ve Araplar'dan işittikleri diğer kelimeleri kaydedip, kelime ve deyimlerin nasıl kullanıldığını ve ne manaya geldiklerini öğrendiler. Halkın içine girerek, onlarla yediler, içtiler, sohbet ettiler ve işittiklerini yazdılar, hatta köle ve çobanlarla gezip hayvan ve meralarla ilgili kelimeleri topladılar.²

Dilin hatalı kullanılma olgusu Câhiliyede ve İslâmiyet'in ilk dönemlerinde -özellikle mevâlfın dilinde - nadiren görülse de, teknik anlamda lahn, Araplar'ın fethedilen bölge ve şehirlerde yabancı uluslarla bir arada yaşamaya başlamaları sürecinde ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in ilk dönemlerinde meydana gelen bu hatalar, Hz. Peygamber'in huzurunda hatalı konuşan bir kimseye; *أَرَيْدُوا أَخَاكُمْ فَإِنَّهُ قَالَ فَجَلَّ* "Kardeşiniz yanıldı onu irşâd edin"³ sözünde olduğu gibi sözlü olarak düzeltiliyordu.

Kur'ân'ın indiği şekilde yazılması, korunması ve anlaşılması için gereken faaliyetler, Rasûlullah zamanında başlamıştı. Hz. Peygamber Kur'ân'ın yazı ile tesbiti için Sahâbe'nin ileri gelen ve okuma yazma bilenlerinden bir grubu vahiy katibi tayin etmişti. Kur'ân'ı kendisi Cebrâil'den ezberlediği gibi Sahâbe'ye de ezberlettirdi. Böylece Kur'ân'ın metni yazı ile tesbit edilmiş olduğu gibi, hafızadan hafızaya nakledilerek korunma altına alınmış oldu. Bu faaliyetler, Kur'ân'ı korumaya yönelik olmakla beraber, Arap dili açısından yeni bir hareket olup, dilin bütünüyle yazıya intikaline bir başlangıç, okuyup yazmayı teşvik edici bir unsur ve daha sonraki dil çalışmalarının hızla gelişmesine bir vesile olmuştur.⁴ İlk lugat çalışmaları, Kur'ân'daki îzâha muhtaç kelimeleri bir ara-

- 1 İbnü'l-Enbârî, *Nüzheti'l-elibbâ fi tabakâti'l-üdebâ*, tahk.: İbrâhîm es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-menâr, Ürdün 1985, s. 69; Taşköprüzâde, *Mevzûâtü'l-'ulûm*, çev.: Kemâleddin Mehmed, İstanbul 1895, c. I, s. 194.
- 2 Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî*, Beyrut 1935, c. I, s. 256.
- 3 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Dârü'l-kütübü'l-'Arabî, Beyrut 1952, c. I, s. 8; Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, tahk.: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetü nehdati Mısır ve matba'atihâ, Kâhire 1955, s. 5.
- 4 Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürcânî*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1984, ss., 21-22.

ya getiren ve manalarını açıklayan Garîbu'l-Kur'ân lugatları ile el-Vücûh ve'n-nazâir adındaki kitaplardır⁵. Kur'ân'da olduğu gibi Hadis'te de manası güç anlaşılan kelime, deyim ve terimler vardı. İşte böyle îzahı muhtaç kelime ve deyimleri açıklamak için Garîbu'l-Hadîs lugatları telif edilmiştir.

Kur'ân ve Hadis'i lugat çalışmalarının başlamasına zemin hazırlayan dîni bir sebep olarak kabul edersek, bunun yanında sosyal bir sebep daha vardır ki, o da yabancıların Arap toplumuna karışması sonucu dilin bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. Hicrî birinci asrın ilk yarısında Mısır, İran ve Bizans İmparatorluğu'nun büyük bir kısmının İslam topraklarına katılmasıyla yabancılarla Araplar bir arada yaşamaya başladılar. Yabancı uluslara mensup kişiler kendilerini yöneten Araplar'la dîni münâsebetlerin dışında sosyal ilişkilerini yürütebilmek için de Arapça'yı öğrenmeye mecbur kaldılar.

Dil bilimciler, Arap dilini bozulmalara karşı korumak ve yabancılarla Arapçayı daha kolay öğretmek için ilk adım olarak dil müfredâtını bedevî Araplardan toplamak sûretiyle lugat çalışmalarına, ikinci adım olarak da Arap dilinin kâide ve kurallarını koymaya başladılar. Bu dilbilgisi ve sözlük çalışmaları arasında halk dilinde hatalı kullanılan kelime, terim, terkip ve deyimlerin derlenip doğrularının verildiği dil çalışmaları önemli bir yer tutar. Bu tür eserlere genelde "Lahnü'l-âmmе, Galatâtu'l-avâm, Ma Telhanü fîhi'l-âmmе, İslâhü'l-mantık vb." isimler verilmektedir.

Bu sahada yazılan kitapların asıl amacı Arap dilini hatalı kullanımlardan arındırmak ve fasih kullanımları yerleştirmektir. Bunun yanı sıra bu kitaplar bize, Araplar'ın günlük konuşmalarında kullandıkları farklı lehçeler ve bu lehçelerin içerdiği üslûp, mânâ, kelime ve lafızlar hakkında bilgiler veren birer sicil konumundadırlar. Bu önemli vasıflarının yanı sıra bu eserler, Arap dilinin ve bünyesindeki farklı lehçelerin tarihsel gelişimi ve geçirdiği safhaları inceleme ve araştırmada ilk başvurulacak kaynaklar mesabesinde. Diğer taraftan bu kitaplar, farklı zaman ve mekanda yaşamış olan Arapların sosyal hayatı hakkında orjinal bilgiler içeren bir özelliğe de sahiptirler. Zira dil, toplumların yaşam tarzlarını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını ve hayat felsefelerini yansıtan bir ayna konumundadır. Buradan hareketle dilin hatalı kullanımlarını ve bunların doğrularını içermenin yanı sıra; şiir, emsâl, nesir ve ahbârdan şâhitler getiren bu kitapları Arap edebiyatının temel çerçevesini belirleyen ana

5 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, neşr.: Muhammed Şerefüddîn Yaltkaya, İstanbul 1941-1943, c. I, s. 1203.

kaynaklardan addetmek de mümkündür.

1. Lahn Kelimesinin Lugat ve İstilah Anlamları

Lahn kelimesi, dilde hata anlamında kullanılmadan önce, lugatta başka anlamları ifade etmek için kullanılıyordu. Ahmed b. Fâris (ö.395/1004) bunu şu sözleriyle ifade etmektedir: "Lahn, Arapçada kelâmın doğru kullanımından saptırılmasıdır. Bu anlamda lahn müvelledir. Çünkü dilde bozulmalar sonradan meydana gelmiştir. Tabiatları gereği fasih konuşan saf Araplarda dili hatalı kullanma olgusu yoktu."⁶

Biz burada lahnın lugatta hangi anlamlarda kullanıldığını maddeler halinde şiirden şahitler getirerek zikredeceğiz.

a. Nağme ve şarkı:

Nefesi alçaltıp yükseltmek suretiyle kelâmı dalgalandırmak, terennüm etmek. Lahnın bu anlamda kullanılmasına bir çift yaban güvercinini tasvir eden şu beyti örnek verebiliriz:⁷

Sorkun ağacının dallarında geceledi çifte kumrular بَاثَا عَلَى غُصْنِ بَابٍ فِي دُرَى فَنِينِ
Terennüm ederek çeşit çeşit nağmeler ve şarkılar يُرَدَّدَانِ لِحُونَا ذَاتَ الرَّائِي

Bu anlamda Araplar'ın şu atasözleri vardır: *أَلْحَنُ مِنْ فَيْتَسَى يُرِيدُ* "Yezîd'in iki kadın şarkıcısından daha şarkıcı."⁸

b. Tevriye, îmalî konuşma:

Söylenen sözün sadece istenilen kişi tarafından anlaşılması, başka insanlara kapalı olması. Mâlik b Esmâ b. Hâricetî'l-Fezâî'nin (ö.100/718) câriyesi için söylediği şu beyitte bu anlamda tefsir edilmiştir:

6 Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisü'l-luga*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-cil, Beyrut 1991, c. V, s. 239.

7 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1990, l-h-ri maddesi.

8 Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, tahk.: Ebü'l-Fâzîl İbrâhîm, Dârü'l-cil, Beyrut 1988, c. I, s. 224.

Sözü yerli yerinde îmalı konuşur bazen
Sözün en hayırlısı îmalı olanıdır zaten.⁹

مَنْطِقُ صَابِغٍ وَتَلْحَنُ أَحْيَانًا
وَخَيْرُ الْحَدِيثِ مَا كَانَ لِحْنًا

Lahn kelimesinin tevriye veya îmalı söz anlamına geldiğine diğer bir şâhit de şu âyettir: *وَلْتَعْرِضْنِي فِي لِحْنِ الْقَوْلِ*: "And olsun ki sen, onları îmalı konuşmalarından da tanırsın".¹⁰ Ayyette geçen lahn kelimesinin tefsirlerinden birisi de tevriye ve îmalı sözdür.¹¹

c. Özel lehçe, şîve:

Lahn kelimesinin bu anlamda geldiğine şâhid Kelb kabîlesinden bir kadın şâirin şu sözüdür:¹²

Bir kavim ki ne lehçeleri benzer lehçemize
Kabe hakkı için ne de şekilleri şeklimize.

وَقَوْمٌ لَهُمْ لِحْنٌ سِوَى لِحْنِ قَوْمِنَا
وَشَكْلٌ وَبَيْتٌ لِلَّهِ لَسْنَا نَشْكِلُهُ

d- Zeka ve kavrayış:

Lahn'ın bu anlamda kullanıldığına şâhid Lebîd b. Rebîa'nın (ö.41/661) yazı yazan bir çocuğu tavsîf ettiği şu şiiridir:¹³

İşin ustasıdır, zekîdir, kalem oynatır eliyle
Kurumuş hurma ve sorkun lifleri üzerinde.

مُتَعَوِّدٌ لِحْنٍ يُعِيدُ بِكَفِّهِ
قَلَمًا عَلَى عُشْبٍ ذَبْلَنْ وَتَابَ

e- Anlam, muhtevâ:

Lahn kelimesinin bu anlamda geldiğine şâhid şu âyettir: *وَلْتَعْرِضْنِي فِي لِحْنِ الْقَوْلِ*.¹⁴

9 Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Mektebetü'l-hâncî, Kâhire 1985, c. I, s. 147; İbn 'Abdi Rabbihi, *el-'İkdü'l-ferîd*, tahk.: Ahmed Emûn; Abdüsselâm Hârûn, *Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî*, Beyrur, ts., c. I, s. 482; İbn Düreyd'in, *Kitâbü'l-melâhîn* isimli eserinde şu şekilde zikredilmektedir: *مَنْطِقٌ وَصَبِغٌ وَتَلْحَنٌ*. Bk., İbn Düreyd, *Kitâbü'l-melâhîn*, tahk.: Abdulilâh Nebhân, Mektebetü Lübnân nâşirûn, Beyrut 1996, s. 22.

10 Muhammed, 47/30.

11 Zemahşerî, *Tefsîrî'l-keşşâf*, tahk.: Muhammed Mürsî 'Âmir, Dâru'l-Mushaf, Kâhire 1977, c. V, s. 267.

12 İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, l-h-n maddesi.

13 İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-czââd*, tahk.: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut 1991, s. 240; İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, l-h-n maddesi.

14 Muhammed, 47/30.

"And olsun ki sen, onları sözlerinin muhtevasından da tarursın."¹⁵

f- Dilde hata:

Lahn kelimesinin tasrihi şöyledir; لَحْنٌ يَلْحَنُ لَحْنًا وَلَحْنًا وَلُحُونًا¹⁶ Sarf ve nahiv ilimlerinde lahn, harflerin telaffuzunda, kelimelerin anlam ve kullanımlarında hata etmektir. Bu konuda Zemahşerî (ö.538/1143) şöyle demektedir: "Konuşmasında îrabtan ayrılıp hataya sapsa, konuşmasında lahne düştü denilir".¹⁷ Dilde hata anlamında ilk olarak kullanılması, İslâmî fetihler sonucu Araplarla yabancı ulusların bir arada yaşamaları sonucu Arap dilinde meydana gelen hatalı kullanımları fasih kullanımdan ayırmak için kullanılmıştır. Lahn kelimesinin bu anlamda kullanıldığına şâhid, el-Hakem b. 'Abdi'l-Esedî'nin (ö.?) şu beytidir:¹⁸

*Kurtarsaydım emîri, keşke nasihat alsaydı da benden
Kasidede ikfâ,¹⁹ dilde hata yapan herkesten*

لَيْتَ الْأَمِيرَ أَطَاعَنِي فَشَفِئْتُهُ
مِنْ كُلِّ مَنْ يُكْفِي الْقَصِيدَةَ وَيَلْحَنُ

2-Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri

Lahn kelimesinin dilde hatalı kullanım anlamına gelmesi Câhiliye devrinden sonra olmuştur. İslâmî fetihlerden sonra Araplar'la yabancıların bir arada yaşamaları sonucu dilde hatalar meydana gelmiştir. Ebû Bekr ez-Zübeydî (ö.379/989) konuya ilişkin şöyle demektedir: "Araplar, Câhiliye ve İslâm'ın ilk dönemlerinde tabiatları gereği fasih ve saf bir Arapça konuşuyorlardı. Yabancı beldelerin fethedilmesiyle insanlar toplu olarak İslâm dinini kabul ettiler. Farklı dillere sahip uluslarla Araplar fethedilen şehirlerde iç içe yaşamaya başladılar. Bunun sonucu olarak Arap dilinde bozulmalar ve hatalı kullanımlar meydana geldi."²⁰ Yine konuya ilişkin olarak İbnü'l-Esîr, (ö.606/1210) şöyle demektedir; "Arapların dili saf ve fasihti, hatalı kullanım ve bozukluklar yoktu. Bu durum

15 İbn Fâris, *Mekâyfisü'l-luga*, c. V, s. 239; İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, l-h-n maddesi.

16 İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, l-h-n maddesi.

17 Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Dârü'l-fıkr, Beyrut 1989, l-h-n maddesi.

18 Câhiz, *Kitâbü'l-hayevân*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-cil, Beyrut, ts., c. I, s. 249.

19 İkfâ: Şiirde kafiyelerin son harflerinde görülen farklılıktır. Bk., Mecdî Vehbe; Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâtü'l-'Arabiyye fi'l-lugati ve'l-edeb*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2. bs., 1984, s. 57.

20 Ebû Bekr ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, tahk.: Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-me'ârif, Kâhire 1973, s. 11.

fetihler neticesinde Arapla acemin karışmasına, Arapça'nın diğer dillerden etkileneşine kadar devam etti"²¹

Arap dilinde fasihten ilk sapmalar iraptan kurtulmak için kelime sonlarını sükun üzere okumak suretiyle meydana gelmiştir. Daha sonraları bu hatalar Kur'ân'ın okunmasında da görülmüştür. Kur'ân âyetlerinin hareketleri değiştirilmeye başlandı; Kur'ân âyetlerinin hareketlerini değiştirerek okumak, bazen âyetin anlamının tamamen değişmesine sebep oluyordu. Çünkü cümle içerisindeki kelimelerin hareketlerini değiştirmek, cümlelerin anlamını da değiştirir. Örneğin ما أحسن زيد cümlesini ele alalım. Bu cümlelerin hareketlerini değiştirmek suretiyle bir birinden farklı üç anlam elde ederiz. Birincisi مَا أَحْسَنُ زَيْدٌ cümlesidir ki Zeyd'in iyilik yapmadığını ifade eder. İkincisi مَا أَحْسَنَ زَيْدًا cümlesidir ki Zeyd'in yapmış olduğu iyiliğe teaccübü ifade eder. Üçüncüsü مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ cümlesidir ki Zeyd'in hangi yönünün daha iyi olduğu sorulmaktadır.²²

Lahnin ilk çıkışı Rasûlullah (s) dönemine rastlar. Rivâyete göre bir adam Resûlullah'ın huzurunda lahne düşer. Bunu duyan Resûlullah derhal: أَزِيدُوا أَحْسَنَكُمْ أَزِيدُوا أَحْسَنَكُمْ، "Kardeşiniz yanıldı onu irşâd edin" buyurdu.²³Eğer bu devirden önce Araplar arasında lahnu doğuran sebepler yerleşmiş bir şekilde biliniyor olsaydı, hadisin ibaresi mutlaka daha farklı olurdu. Çünkü dalâlet büyük bir yanlışır, irşâd ise zıtlık bağlamında ondan daha büyük bir doğrudur. Hatta hadisin ibaresi bu lahnun, Araplar'ın en fasihi olan Peygamber'in işittiği ilk lahn olduğuna delâlet etmektedir.²⁴

Arapçaya lahnin girmesi ilk önce şehirlerde halk arasında başlamış, zamanla ilim meclislerine, devlet erkanına ve daha sonra da çöle kadar sıçramıştır. Câhuz (ö.255/869) Irak'ta duyulan ilk hatanın اَلْفَلَاحِ حَيٌّ عَلَى، çölde duyulan ilk hatanın هَذِهِ عَصَائِي olduğunu söylemektedir.²⁵ Halbuki kelimelerin doğru kullanımları حَيٌّ ve عَصَائِي şeklindedir. Basra'da duyulan ilk hatalı konuşma، نَعْلٌ لَيْتَا عُدْرٌ، terkibinde görülmüştür. لعل kelimesinin ismi olan عدو kelimesinin

21 İbnü'l-Estr, *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadis ve'l-eser*, Dârü ihyâi'l-kütübî'l-'Arabiyye, Kâhire 1963, c. I, s. 3.

22 Muhammed Hüseyin Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye 'inde'l-'Arab*, Dâru mektebeti'l-hayât, Beyrut 1980, s. 37.

23 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 8; Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, s. 5.

24 Mustafa Sâdik er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1974, c.I, ss., 236-237.

25 Câhuz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, c. I, s. 219.

mansub olması gerekirdi.²⁶ Bu hatalı kullanımlar Halife Hz. Ömer devrinde de meydana gelmiştir. Hz. Ömer bir gün bazı kimselerin oklarla atış talimi yaptıklarını görür. Fakat hedefe isâbet ettiremediklerini görünce; “fena atıyorsunuz” der. Bunun üzerine içlerinden biri : نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ cevabını verir. Hz. Ömer: “Konuşmanızdaki hatanız bana, isabetsiz atışlarınızdan daha çok tesir etti” cevabını verir.²⁷ Cümlenin doğrusu: نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ şeklindedir. Yine bir defasında Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den (ö.44/665) gelen bir mektupta مِنْ أَيْبِ مُوسَى şeklinde irab hatası gördüğü için “katibini kamçıla” diyerek katibinin cezalandırılmasını ister.²⁸ Yazıda lahn da böylece ilk defa ortaya çıkmıştır.

Arapların yabancı uluslarla teması her ne kadar Arapçanın onların diline tesiri neticesini doğurmuşsa da bu tesir elbette tek taraflı olmamıştır. Arapçanın da muhtelif bölgelerde çok değişik lehçelere dönüşmesine sebep olmuştur. Gırtlak yapıları fasih Arapçayı telaffuza müsait olmayan milletler, özellikle telaffuz yönünden Arapça kelimelerin asıl şekillerini değiştirmişlerdir. Bunun üzerine dilbilimciler, fasih kullanımı hatalı kullanımdan ayırmak için, hatalı olana lahn tabirini kullanmışlardır.

Fetih hareketleri biter bitmez mevâlî diye isimlendirilen yabancılar, Basra, Kûfe ve Fustât gibi fethedilen şehirlerde Araplarla birlikte yaşamaya başladılar. Araplar bir yandan onları kendi işlerinde istihdam ederken, diğer yandan mevâlîden bir çok kadınla da evlendiler. Bunun tesiri ikinci nesilde görüldü. Gerek evlenme gerekse velâ’ yoluyla meydana gelen bu imtizâc, mevâlîyi de en az Arapları etkilediği kadar etkiledi. Süratle Araplaşmaya başladılar. Önceleri hepsi farklı diller konuşuyorlardı. Sözelimi İran ve Horasanlılar Farsça; Iraklılar Farsça, Nabatça ve Aramca; Şamlılar Aramca ve diğer Samî dilleri; Mısırlılar ise Kıbtîce konuşuyorlardı. Siyaset ve kültür dili olarak Mağrib ve Endülüs'te Latince; Mısır ve Şam'da Yunanca ve Süryânîce; Irak ve İran'da ise Farsça ve Süryânîce kullanılmaktaydı. Bütün bu diller, tedricî olarak yerlerini Arapça'ya bıraktı. Bu sırada Arapça da değişik şekillerde gelişimini sürdürmeye devam etti. Bu gelişmenin ilk adımı - Kur’ân ve onun dili olan Kureyş lehçesi sayesinde- kabileler arası lehçe farklılıklarının büyük ölçüde giderilmesi ile oldu. Bu nedenle Kur’ân dili, ister Mudarlı ister Yemenli olsun farklı lehçeler konuşan

26 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mektebetü'l'asriyye, Beyrut 1996, ج1 bahsi, c. I, s. 317.

27 İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 244.

28 M. Sâdik er-Rafî'î, *Tarihü âdâbi'l-'Arab*, c. I, ss., 237-238.

bütün Arapların kullandıkları ortak bir dil haline geldi. Bununla birlikte bu farklı lehçelerin izleri orada burada görülmeye devam etti.²⁹

Fethedilen ülkelerin halklarından müslümanlığı kabul edenlerin tümü, hemen Kur'ân ve hadisin dilini öğrenmeye girişmişler, henüz bir asır geçmeden Arapça, sadece müslümanlar arasında ve Câhiliye döneminde Araplaşmaya başlayan Irak, el-Cezîre ve Şam yörelerinde değil aynı zamanda eski din ve inançlarını muhafaza eden başka topluluklar, hatta İran, Horasan, Mısır ve Bilâd-ı Mağrib gibi uzak bölgeler dahil İslam dünyasının her yöresinde hakim olmaya başlamıştır. Bu uzak ülkelerin daha önce Araplıkla hiç bir ilgisi yok iken, zamanla Araplaşmaya başlamış, Endülüs ve Avrupa kıtasının batı kısımları da buralara eşlik etmiştir. Söz konusu bölgelerde Arapçanın kısa bir sürede insanların dillerine ve kalplerine hakim olduğunu görürüz. Bu, muazzam bir gelişmedir. Zira burada yaşamakta olan halkların tamamı dil, düşünce, edebiyat, kültür ve medeniyet bakımında Araplaşmışlardır. Başta Süryanice olmak üzere bütün Sâmi dilleri insanların günlük konuşmalarından sıyrılarak kiliselere, Cündişâpur medresesi gibi eski kültür merkezlerinden bir kısmına ve Harrân'daki Sâbî çevresine sıkışıp kalmıştır. Mısır ve Mağrib ülkeleri ise tadrîcî olarak zamanla Araplaşmıştır.³⁰

Fârisîler benzeri görülmemiş bir tarzda Araplaşmaya başlamışlardır. Var güçleri ile Arapça öğrenmeye yönelmişler ve bunu mükemmel bir şekilde başarmışlar, Arapça'yı hızla duygu ve düşüncelerinin ifâde aracı haline getirmişlerdir. Öyleki, neredeyse Abbâsî devrinin başlangıcında âlim, kâtip ve şairlerin çoğunun Fars kökenli olduğunu görmekteyiz. Örneğin İslam hukukunu incelemeye yöneldiklerini, bu alanda Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve öğrencilerinin yıldız gibi parladıklarını, Sîbeveyh (ö.180/796) gibi bir alimi çıkarmış olmalarının da delâletiyle Arapçanın derlenip toparlanmasına ve nahiv kurallarının tedvînine yöneldiklerini, İbnu'l-Mukaffâ (ö.142/759) örneğinde görüldüğü üzere yazı sanatını en iyi şekilde icrâ ettiklerini ve Ebû Nüvâs (ö.198/814), Beşşâr b. Bürd (ö.167/784) gibi örneklerden de açıkça anlaşılacağı gibi, sahanın yıldızları seviyesine ulaşacak kadar şiir ile uğraştıklarını müşahade etmekteyiz.³¹

Araplarla mevâlinin karışması neticesinde günlük konuşma dilinde iki

29 Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, Dârü'l-me'ârif, Kâhire, ts., c. I, ss., 169-170.*

30 *Aynı eser, c. II, ss., 90-91.*

31 *Aynı eser, c. II, s. 91.*

gelişme gözlemlendi. Birincisi; Araplar, yabancıların anlaması için basit tabirler kullanmaya başladılar. İkincisi ise mevâlinin kullanmakta olduğu bazı kelimelerin Araplar tarafından da kullanılmaya başlandı. Araplar özellikle yeme-içme ve medeniyet araçları gibi günlük yaşamda kullanılan araç ve gereç isimlerini kullanmaya başladılar. Bu yabancı kelimelerden bir kısmını Arapçanın ses yapısına uydurdukları gibi diğer bir kısmını orjinal haliyle hiç değişiklik yapmadan kullanıyorlardı. Câhuz (ö.255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde İranlılarla bir arada yaşamaları sonucu Kûfelilerin diline geçen çok sayıda Farsça kelimeyi zikretmektedir. Örneğin kürek veya bel anlamına gelen مسحة yerine بال kelimesini, çarşı anlamına gelen سوق kelimesi yerine بازار kelimesini, hıyar anlamına gelen خيار kelimesi yerine خيار kelimesini, cüzzamlı anlamına gelen مجذوم kelimesi yerine بَدَى kelimesini kullanıyorlardı.³² Ayrıca Arapçaya bazı Hintçe kelimeler de girmiştir. Özellikle فلفل ve أنبوس gibi bitki adlarıyla بَيْء gibi hayvan adları bu cümledendir. Diğer yandan başta قيراط ve أوقية gibi ölçü ve tartı birimleriyle, قنچ gibi hastalık ve ilaç isimleri olmak üzere bazı Yunanca kelimeler de Arapçaya girmiştir.³³

Bu ve benzeri lafızların kullanımı sadece günlük dille sınırlı kalmamış, Ferazdak (ö.114/732) ve Cerîr (ö.110/728) gibi Basralı şairlerin şiirlerinde bile kullanıldığı görülmüştür. Örneğin Ferazdak, Farsça'da satranç oyununda piyon anlamına gelen بيدق kelimesini kullanarak bir şiirinde Cerîr'e hitaben şöyle demektedir:³⁴

Şayet temim maziyi hesaba kıtarsa biz
Geçmişlerin yüzlerinde alın mesabesindeyiz.

وَتَحْنُ إِذَا عَدَّتْ تَعِيمَ قَدِيمَهَا
مَكَانَ التَّوَاهِييِ مِنْ وَجْهِ السَّوَابِقِ

Kıralların mirasını ve tâcını yasakladım sana
Zira sen bir piyonsun benim santranç tahtamda

مَتَعْتَلِكِ مِيرَاتِ الْمُلُوكِ وَتَأْجِهُمُ
وَأَنْتَ لِدِرْعِي بَيْدَقٌ فِي الْبِيَادِقِ

Abbâsîler döneminde dil hataları şehirlerde yaygınlaşmıştı. Arapların tabiatlarından gelen fasih konuşma özelliğini bastırması; korunulup sakınılmadığında, kelimelerin konumlarına iyice dikkat edilmediğinde lahndan uzak kalmak imkansız hale gelmişti. Bu nedenle fasih lisânı saf bedevî Arap lisanına benzetir olmuşlardı. Nitekim nahivci Osmân el-Bettî'ye (ö.145/760) fasihliği ve

32 Câhuz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, c. I, ss., 19-20.

33 Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 92.

34 *Aynı eser*, c. I, ss., 171-172.

dilinin düzgünlüğünden dolayı “Arap Osman” diyorlardı.³⁵

Şunu da belirtmek gerekir ki derin ilim sahiplerini bir kenara bırakırsak, nahivcilerin hepsi fasih kimseler olmadığı gibi râvîlerin durumları da farklı değildi. Mesela Hammâd er-Râviye (ö.155/771) çokça lahne düşenlerdendi. Bir keresinde Velfid b. Abdulmelik b. Mervân (ö.96/715)’ın meclisinde, kendisinin avamla fazla muhatab olması nedeniyle onların diliyle konuştuğunu belirterek özür beyan etmiştir.³⁶

Emeviler devrinde lahn yapmak onur kırıcı bir olay olarak telakki ediliyordu. Bu devirde lahnin telâffuz ve irab bozukluğu şeklindeki tezâhürünün yanında, toplumda orta tabaka içinde terkip bozuklukları şeklindeki lahnin bir hayli yaygın olduğu görülmektedir. Bu bozukluklar özellikle Arap ırkından olmayan yabancı milletlere mensup insanlar arasında görülmekteydi. Onlar arasında Arapça ibareyi tamamen bozanlar da vardı. Örneğin Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi (ö.95/714), bir celebe, “Sultan’ın askerlerine kusurlu hayvanlar mı satıyorsun?” diye sorduğunda celep ona; شَرِيكَاتُنَا فِي هَوَازِهَا وَشَرِيكَاتُنَا فِي مَدَائِنِهَا وَكَمَا تَجِيءُ تُكُونُ cevabını vermiş, Haccâc onun ne demek istediğini anlayamamış ve “Ne demek istiyorsun be adam!” diye kızmış, bu tür yanlış kullanımları duymaya alışık olan bazı kimseler onun söylediğini şu şekilde tefsir ettikten sonra Haccâc celebin ne demek istediğini ancak anlayabilmiştir: شُرَكَائُنَا بِالْأَهْوَازِ وَالْمَدَائِنِ يُنْعَوْنَ إِلَيْنَا بِهَذِهِ الدَّرَابِ: “Ehvâz ve Medâin’deki ortaklarımız bize bu hayvanları gönderiyorlar, biz de onları nasıl gelmişse öyle satıyoruz.”³⁷

Abbâsî devletinin ilk yıllarında vefat eden güçlü hatip Hâlid b. Safvân (ö.133/750), Bilâl b. Ebî Bürde’nin (ö.126/744) yanına gidiyor ve onunla konuşurken lahne düşüyordu. Bu durum sıkça vaki olunca Bilâl ona; “Bana hizmetçi kızlar gibi lahne düşerek mi halîfelerin sözlerini anlatıyorsun?” demiştir. Bu olaydan sonra Hâlid mescide giderek îrâb dersleri almaya başlamıştır. Bu devirde ortaya çıkan nahiv ilmi mevâlî ilimi diye meşhur olduğundan, eşrâf bu ilme rağbet etmemiştir.³⁸

Araplar, esir düşen veya köle pazarlarında satılan Bizanslılar yoluyla gerçekleşen sınırlı karışma dışında Yunanlı ve Bizanslılarla karışmamışlardır. Bu sınırlı karışmanın etkisi de sınırlı olmuştur. Yunan kültürünün Abbâsî düşün-

35 M. Sâdık er-Râfi’î, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*, c. I, s. 241.

36 *Aynı eser*, c. I, ss., 243-244.

37 Câhız, *el-Beyân ve’l-tebyîn*, c. I, s. 161.

38 M. Sâdık er-Râfi’î, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*, c. I, s. 239.

cesini etkileyen en önemli kültür olduğu bir gerçektir. Ancak söz konusu etki bu kültürün sahiplerinin Araplarla karışık kaynaşması yoluyla değil, tercüme ve nakil yoluyla gerçekleşmiştir.

Dil hataları çoğalmaya başlayınca, dilbilimciler harekete geçerek hata edenleri tesbit etmeye başladılar. Onlar bu hataları âdeta büyük günahlardan biri sayıyorlar ve durup dinlenmeksizin bütün âlimlerin, dîvan kâtiplerinin ve şâirlerin arasına yanılarak düştükleri basit hataları dahi tesbit ve sahipleri aleyhine tescil ediyorlardı. İşte bu şekilde dilbilimciler, Arapça'nın her türlü bozukluktan arındırılması ve saflaştırılması konusuna büyük bir önem veriyorlardı.

3. Arapça'da Yapılan Dil Hatalarının Çeşitleri

Araplarla diğer milletlerin bir arada yaşamaları sonucu, insanların günlük yaşamlarında anlaşma aracı olarak kullandıkları, fasih Arapçadan şekil, üslûp ve muhtevâ bakımından farklı olan yeni bir dil meydana geldi. Bu yeni dil ilk ortaya çıktığında fasihe daha yakındı. Fakat zamanla fasih dilden uzaklaştı. Kelime sonlarındaki hareketleri ortadan kaldırmak suretiyle ortaya çıkan bu dil, daha sonraları değişik boyutlar kazanmıştır.³⁹

İbn Mekkî es-Sıkkî (ö.501/1108), *Teskîfî'l-lisân* isimli kitabında Arap dilinde meydana gelen ve avâmın kullanmakta olduğu hataların ne şekilde olduğunu ayrıntılı olarak anlatmaktadır.⁴⁰ Bunlardan en önemlilerini şöyle özetleyebiliriz;

a. Tashîf hataları

Tashîf; yazılıştta bir birine benzeyen harflerin yerlerini değiştirmek suretiyle kelimenin asıl şeklini bozmaktır. ت harfi yerine ت harfinin kullanılması gibi. Örnek: Avam *تتة في لسانه*, demektedir ki bu kullanım hatalıdır. Doğrusu *تتة* şeklindedir.⁴¹ ح harfi yerine خ harfini kullanmak. Örnek: Avam *احتلط الرجل* öfkesi kabardı demektedir ki hatalıdır. Doğrusu *احتلط* şeklindedir.⁴²

39 M. Hüseyin Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtü'l-luġaviyye 'inde'l-'Arab*, s. 38.

40 İbn Mekkî es-Sıkkî, *Teskîfî'l-lisân ve telkîhu'l-cinân*, tahk.: Mustafâ Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, ss., 18-19.

41 *Aynı eser*, ss., 23-24.

42 *Aynı eser*, s. 29.

b. İbdâl hataları

Telaffuzda aralarında benzerlik bulunan harflerin bir birinin yerine kullanılması suretiyle kelimenin asıl şeklini değiştirmek. ط harfi yerine ت harfinin kullanılması. Örnek: Avam مَنْطَقَة demektedir. Doğrusu مَنطَقَة şeklindedir.⁴³ ص harfi yerine س harfinin kullanılması. Örnek: Avam deftere صِفْر demektedir. Doğrusu مِصْر şeklindedir.⁴⁴ Kur'ân'da da böyle kullanılmıştır. كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا.⁴⁵

c. İsimlere harf ziyade etmek

Örnek: Avamın hatalı kullanımı عَصَائِي şeklindedir. Doğrusu عَصَائِي şeklindedir. Başka bir örnek: Avamın hatalı kullanımı امرأة سكرانة şeklindedir. Doğrusu امرأة سكرانة dir.⁴⁶

d. İsimlerden harf eksiltmek

Örnek: Avamın hatalı kullanımı فعلت البارح كذا şeklindedir. Doğrusu فعلت البارحة كذا dir. Çünkü البارحة kelimesi الليلة nin sıfatıdır. Diğer bir örnek: Avamın hatalı kullanımı مَنزَة şeklindedir. Doğrusu ماعزة şeklindedir.⁴⁷

e. Sakin harfi harekelemek

Örnek: Avam; سَمَن - بَقَل - رَطَل - حَبَل demektedir. Bu kelimelerin doğru kullanımları, سَمَن - بَقَل - رَطَل - حَبَل şeklindedir.⁴⁸

f. Harekeli harfi sakin yapmak

Örnek: Avam; حَرَيَان ve قَلَمَة demektedir. Doğruları حَرَيَان ve قَلَمَة şeklindedir.⁴⁹

g. İsimlerin harekelerini değiştirmek

Örnek: Avam; مَنجَل - أُنْف - مَنجَل - بَطَل - قَيْنَة - فُنَات ; مَنجَل - أُنْف - مَنجَل - بَطَل - قَيْنَة - فُنَات

43 Aynı eser, s. 53.

44 Aynı eser, s. 64.

45 Cuma, 62/5.

46 es-Sikillî, *Teskîfî'l-lisân*, s. 77.

47 Aynı eser, ss., 84-85.

48 Aynı eser, s. 88.

49 Aynı eser, ss., 91-92.

فَاتات - قَيَّنة - بَطِل - نَبَل şeklinde kullanılmaktadır.⁵⁰

h. Fiillerin hareketlerini değiştirmek

Örnek: Avam tarafından يَهْرَبُ - يَغْرِسُ - يَمْرِجُ fiillerinin يَهْرَبُ - يَغْرِسُ - يَمْرِجُ fiillerinin يَهْرَبُ - يَغْرِسُ - يَمْرِجُ şeklinde kullanılması.⁵¹

i. Fiillere harf ziyade etmek

Örnek: Avam; أَرْحَمْتُكَ كَذَا demektir. Doğrusu رَحِمْتُكَ كَذَا dır. Yine avam كَانَتْ كَذَا demektir. Doğrusu كَانَتْ كَذَا dır. Avam غَاظَنِي كَذَا demektir. Doğrusu غَاظَنِي كَذَا dır.⁵²

j- İsimlerdeki hemze harfini başka bir harfle değiştirmek

Örnek: Avam; رَيْتُهُ demektir. Doğrusu رَيْتُهُ şeklindedir.⁵³

k. İsmi fâil ve ismi mefûl sîgalarının yapısını bozmak

Örnek: Avam; أَنْتَ مُسْرِبٌ أَوْ مُخْسِرٌ فِي بَحَارَتِكَ demektir. Bu ismi failerin doğru kullanımları رَابِحٌ ve خَاسِرٌ şeklindedir.⁵⁴ Örnek: مَقْلِيٌّ - مَقْلِيٌّ - مَقْلِيٌّ ismi mefullerinin avam tarafından مَقْلِيٌّ - مَقْلِيٌّ - مَقْلِيٌّ şeklinde kullanılması.⁵⁵

l. Müzekker isimleri müennes olarak kullanmak

Avam müzekker olan بَطْنٌ - قَلْبٌ - رَأْسٌ - جَوْفٌ gibi isimleri müennes olarak kullanılmaktadır ki bu hatadır. Örnek: رَقَّتْ لَهْ قَلْبِي kullanımı yanlıştır. Doğrusu رَقَّتْ لَهْ قَلْبِي şeklindedir. Yine انْتَفَخَتْ بَطْنِي cümlesi, avamın hatalı kullanımlarındandır. Doğrusu انْتَفَخَتْ بَطْنِي şeklindedir.⁵⁶

m. Müennes isimleri müzekker olarak kullanmak

Avam müennes olan انْقَلَعَ سَيْتُهُ kelimesini انْقَلَعَ سَيْتُهُ örneğinde olduğu gibi müzekker

50 Aynı eser, s. 99.

51 Aynı eser, s. 111.

52 Aynı eser, s. 117.

53 Aynı eser, s. 123.

54 Aynı eser, ss., 131-132.

55 Aynı eser, s. 133.

56 Aynı eser, s. 137.

olarak kullanılmaktadır. Doğru kullanımı *انقلعت سبته* şeklindedir. Yine avam müennes olan *بتر - دلو - فاس - كاس - ريح - نار* kelimeleri müzekker olarak kullanılmaktadır.⁵⁷

n. İsmi tasğîr sîgasını hatalı kullanmak

Örnek: Avam; *جبل - طفل - عصفور* kelimelerini *جُبَيْل - طُفَيْل - عُصْفِير* şeklinde ismi tasğîr yapmaktadır. Doğru kullanımları *جُبَيْل - طُفَيْل - عُصْفِير* şeklindedir.⁵⁸

o. İsmi mensûb sîgasını hatalı kullanmak

Örnek: Avam; *رجل نحوي* ve *رجل دنياي* demektedir. Doğru kullanımları *دُنْيَوِي* ve *نَحْوِي* şeklindedir.⁵⁹

p. İsimlerin cemîsini hatalı kullanmak

Örnek: Avam; *انف* kelimesini *الانابي* şeklinde cemîlemektedir. Doğrusu *انف* ve *انوف* şeklindedir. *فلس* kelimesinin *افلس* ve *فلوس* şeklinde cemîlenmesi gibi.⁶⁰ Yine avam *سين* kelimesini *سنان* şeklinde cemîlemektedir. Doğrusu *أسنان* şeklindedir.⁶¹

r. Cemî isimleri müfret olarak kullanmak

Örnek: Avam; *اشترت طيرا واحدا أو اثنين* demektedir. *طير* kelimesi *طائر* kelimesinin cemîsidir. Ayette de bu şekilde zikredilmiştir; *قَالَ فَخَذُ أَرْبَعَةَ مِّنَ الطَّيْرِ فَصَرَّهُنَّ*⁶² Müennesi *طائرة* dür.⁶³

s. Cemîsi olmayan kelimeleri cemî, müfredi olmayanları da müfret kullanmak

Örnek: Avam; *الثبلة* kelimesinin müfredine *ثبلة* demektedir. *النبيل* kelimesinin kendi lafzından müfredi yoktur. *النبيل* kelimesinden bir tane kastedilirse, *سَهْم* ve *قَدَح* kelimeleri kullanılır. Yine avam *وخرجنا وُحودنا* ve *خرجنا وُحودهم* diyerek *وحد* kelimesini cemî olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım yanlıştır. Bu kelime her zaman

57 Aynı eser, ss., 140-141.

58 Aynı eser, ss., 146-147.

59 Aynı eser, ss., 148-149.

60 Aynı eser, s. 150.

61 Aynı eser, s. 152.

62 Bakara, 2/260.

63 es-Sıkkîlî, *Teskîfii'l-lisân*, s. 154.

müfret ve mansub olarak kullanılır.⁶⁴ Örnek: خرج زيد وحدده - خرج الزيدون وحدهم - خرجنا وحدنا

Bu hatalar, şehirlerde yaşayan insanların dilinde hızla yayılmıştır. Çöllerde yaşayan bedevîlerin dili, dördüncü asra kadar sâfiyetini korumuştur. Bu asırdan sonra yabancılarla karışmaları sonucu bedevîlerin dili de yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır.⁶⁵

Bedevîlerin yabancılarla karşılaşması ve onlarla kaynaşması genelde iki yolla olmuştur. Birincisi; çeşitli bölgelerden hac ve ticaret için Mekke'ye giden kafileler, çöllerden geçerken bedevîlerin yanında konaklıyorlar ve bazen günlerce onların yanında kalıyorlardı. İkinci olarak; şehirlerde yaşayan halk bazen yönetime baş kaldırıyor. Yönetim bunları bastırmak için üzerlerine asker gönderdiği zaman, canlarını kurtarmak için çöllere kaçarak çöllerin derinliklerinde yaşayan bedevîlere sığınıyorlardı. Bedevîlerin yanında aylarca, bazen de yıllarca kalıyorlardı. Bu sebepler yüzünden dil hataları yavaş yavaş bedevîlere de sızmış, her geçen gün dilleri safiyetini kaybetmeye başlamıştır.⁶⁶

4. Arapça'da Yapılan Dil Hatalarına Örnekler

Haccâc b. Yûsuf (ö.95/714) bir gün Yahyâ b. Ya'mer'e (ö.129/747) şöyle der: "Beni hiç hatalı konuşurken duyuyormusun"? O da: "Emîr insanların en fasîhidir" cevâbını verir, Haccâc: "Sana tekrar soruyor ve ısrar ediyorum. Beni dilde îrap hatası yaparken duyuyor musun"? diye ısrar edince, İbn Ya'mer şöyle der: "Bir harfte hata ediyorsunuz". Haccâc: "Nerede"? deyince, İbn Ya'mer: "Kur'ân'da" cevabını verir, Haccâc: "Bu ona karşı saygısızlık olur. O hata nedir"? diye sorunca, İbn Ya'mer: "Ayeti şöyle okuyorsunuz:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تُرَضُّوْنَهَا
أَحِبُّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ.⁶⁷

Halbuki أَحِبُّ olarak okuduğunuz kelimeyi, أَحِبُّ şeklinde mansûb okumanız gerekir" cevabını verir. Muhtemelen Haccâc, âyet uzun olduğu için كَان ile başladığını unutmuştu. Bu gerekçeye binâen şöyle der:

64 Aynı eser, s. 156.

65 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 5.

66 M. Hüseyin Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye 'inde'l-'Arab*, ss., 40-41.

67 Tevbe, 9/24.

“Haklıymışsın, benim dilde hata ettiğimi hiç duymamışsın”.⁶⁸

Ziyâd b. Ebîhi (ö.53/673)'ye, aralarında Şeyhu'l-İslâm'ın da bulunduğu bir mecliste miras davası için birkaç kişi müracaat etti. İçlerinden biri Ziyâd b. Ebîhi'ye hitaben: *إِنَّ أَبَوَاتَا مَاتَ وَإِنْ أَحِبَّنَا وَنَبَّ عَلَيَّ مَالِ آبَاتَا فَكَكَلَهُ* der. Bunun üzerine Ziyâd: “Şahsiyetinizden kaybetmiş olduğunuz, malî kaybınızdan çok daha fazla olmuş” mukabelesinde bulundu.⁶⁹

Rivâyete göre Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö.69/689) bir gece kızı ile birlikte gökyüzünü seyrederken kızı, “gökyüzü ne kadar da güzel” demek istemiş, fakat *مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ* diyeceği yerde hata ederek, “gökyüzünün nesi güzel” demişti. Bunun üzerine babası: “Yıldızları” cevabını verir. Ancak, böyle bir cevap beklemeyen kızı, babasına gökyüzünün ne kadar da güzel olduğunu söylemek istediğini ifade edince babası kızının hata ettiğini anlar ve doğrusunun nasıl olması gerektiğini söyler.⁷⁰

Halife Abdulmelik b. Mervân (ö.85/704)'ın huzurunda bazı dostları satranç oynarken, Şam ehlinen ileri gelen bir ziyaretçisi geldi. Hâlîfe derhal satrancın örtülmesini emretti. Fakat ziyaretçisi hatalı cümlelerle konuşmaya başlayınca: “Hatalı konuşan hürmete layık değildir” diyerek oyuna tekrar başlanmasını emretti.⁷¹ Yine bir defasında Halife Abdulmelik b. Mervân'a neden ihtiyarlardan diye sorulunca; “kürsülere çıkmam ve oradaki konuşmalarım da lahn yapma endişesi beni ihtiyarlattı.” demiştir.

Basra'lı birinin Zamyâ' isimli bir câriyesi vardı. Onu her zaman Zamyâ طميا diyerek çağırırdı. Bunu duyan İbnü'l-Mukaffâ (ö.142/759) kendisine, ismi doğru telaffuz etmesini söyleyince, adam sinirlenerek: “Canım, cariye benim, istediğim gibi çağırırım” cevabını verdi.⁷²

Yûsuf b. Hâlid es-Sümfi (ö.190/806), yakınlarından birine şöyle bir soru sormuş: *مَا تَقُولُ فِي دَجَاحَةَ دُبْحَتٍ مِنْ قَضَائِنَا* fakat son kısmı *مِنْ قَضَائِنَا* şeklinde okumuştur. Arkadaşı doğru okumasını söyledi. Bu defa Yûsuf *مِنْ قَضَائِنَا* dedi. Arkadaşı yine ikaz etti. Fakat bu sefer de *مِنْ قَضَائِنَا* cevabını verdi. Artık sabrı tükenen İbnü'l-

68 İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, s.25; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. I, s. 174.

69 Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, c. I, s. 222.

70 Sîrâfi, *Ahbâru'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, tahk.: Muhammed İbrâhîm el-Bennâ, Dâru'l-i'tisâm, Kâhire 1985, s. 36.

71 M. Sâdik er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, c. I, s. 240.

72 Hüseyin Küçükcalay, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969, s. 148.

Mukaffâ: مِنْ قَتَا: deyiver de kurtul mukabelesinde bulundu.⁷³

Ferezdak, şiirlerini nahiv açısından tenkîde tabi tutan ve şâz kullanımlarını eleştiren Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö.127/744) hakkında şöyle demektedir:

*Hicvederdim, olsaydı Abdullah bir kôle
Faakat Abdullah kôlelerin de kôlesidir.*

قَلَوَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ مَوْلَى هَجْرَتُهُ
وَلَكِنَّ عَبْدَ اللَّهِ مَوْلَى مَوَالِيَا

Bu beyit hakkında İbnu Ebî İshak ise şu sözüyle Ferezdak'ı eleştirmektedir: "Şayet Ferezdak مَوْلَى مَوَالِيَا deseydi daha iyi olurdu."⁷⁴

5. Kelimelere Doğru ve Yanlış Hükümünü Vermede Esas Alınan Ölçüt

Acaba dilbilimciler kelimelere doğru veya yanlış hükümünü vermede ne tür bir ölçütü esas almışlardır? Bütün dilbilimcilerin üzerinde ittifak ettikleri bir ölçüt var mıdır? Böyle bir ölçüt yoksa, ihtilafa düştükleri konularda kimi veya neyi hakem kabul etmektedirler?

Dilbilimciler, Arapça kelimelerin toplanması sırasında kendilerinden lugat alınan kabileleri, kelimeleri aktaran râvileri ve şiirleriyle istişhad edilen şâirleri belirli kıstaslara tabi tutmuşlar, bu kıstaslara uymayanları kabul etmemişlerdir. Kendilerinden lugat alınan kabilelerin, yabancılarla irtibatı olmayan ve Arap yarımadasının iç kesimlerinde yaşayan saf bedevî kabileleri olmasına dikkat etmişlerdir. Ebu İbrâhîm el-Fârâbî (ö.350/961) bu konuda şöyle demektedir: "Arap kabileleri arasında lugat müfredatının toplanmasında, tasrîf, î'râb ve garîb kelimeler konusunda kendilerine dayanan kabilelerden Kays, Temîm ve Esed kabileleri ilk sırada yer alır. Daha sonra Hüzeyl kabilesi, Ken'ân ve Tayy kabilelerinin bazı kolları gelmektedir"⁷⁵ Bu kabilelerin dillerinin daha fasih ve kullanımının daha yaygın olması sebebiyle Basra'da nahiv kuralları oluşturulurken, bu kabilelerin dillerine müracaat edilmiş, ihtilaflı meselelerde bunların dili esas alınmıştır.⁷⁶

Arap yarımadasının kenar kesimlerinde diğer uluslara sınır bölgelerde oturan kabilelerin dilleri, bu uluslarla sürekli temas halinde olmaları sebebiyle

73 Aynı eser, s. 148.

74 Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. I, s. 175.

75 es-Suyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâihâ*, tahk.: Muhammed Ahmed Câdulmevlâ; Ebü'l-Fazl İbrâhîm; Ali Muhammed Becâvî, *Dârü'l-fikr*, Beyrut, ts., c. I, s. 211.

76 M. Hüseyin Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye 'inde'l-'Arab*, s. 32.

fesâhat bakımından daha aşağı seviyede, daha zayıf ve yumuşaktır.⁷⁷ Ebu İbrâhîm el-Fârâbî dilleri hucet kabul edilen kabileleri zikrettikten sonra bu konuda şöyle demektedir; “ Bu kabilelerin dışında kalanlardan lugat konusunda alıntı yapılmamıştır. Özetle şehirlerde yerleşik hayat sürenlerden, sınır boylarında diğer uluslarla devamlı irtibat halinde olanlardan kesinlikle lugat alınmamıştır.”⁷⁸

Sîbeveyh (ö.180/796) de kitabının bir çok yerinde kendilerinden lugat alınan ve dilleri fasih olan kişilere işaret etmektedir. Örneğin o, *el-Kitâb* adlı eserinde şöyle demektedir: “Kendilerine güvenilen Araplar’ı işittik.”⁷⁹ Sadece dilleri fasih olan bedevîlerden lugat almalarının sebebi, dilde lahnın ortaya çıkması ve Araplar arasında yayılmasıdır. Bu konuda Ebu Zekeriyâ el-Ferrâ (ö.207/822) şöyle demektedir: “Dili fasih olan bir bedevîden bir şey duyduğün takdirde onu söyleyebilirsin”⁸⁰ demiştir. Şayet bedevî bir şâir şehirde yaşayanlarla devamlı irtibat halinde olursa ondan da alıntı yapılmazdı. Zira Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ’ (ö.154/770)’nın tabiriyle artık onun derisi yumuşamıştır.⁸¹ Rivayet edildiğine göre bir gün Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, sonradan şehirde ikamet etmeye başlayan ve dilinin fahişliği ile meşhur olan bedevî Ebû Hayra (ö.?)’ya, “استاصل الله” cumlesindeki عرقات kelimesini nasıl okursun” diye sormuş, Ebû Hayra “عرقاتهم” şeklinde te harfinin fethasıyla” cevabını verince, Amr b. el-‘Alâ ona; “Hey be Ebû Hayra! Senin cildin de yumuşamış”⁸² mukabelesinde bulunmuştur.

Şiirleri hucet kabul edilen şâirlere gelince, ittifakla İmru’ül-Kays (ö.545 m.) ve en-Nâbiğatü’z Zübyânî (ö.604) gibi câhiliyyûn; Lebîd b. Rebî’a (ö.41/661) ve Hassân b. Sâbit (ö.54/674) gibi muhadramûn şâirleridir. İslamiyet’in ilk devirlerinde yaşayan Cerîr (ö.110/728) ve Ferezdak (ö.114/732) gibi İslamiyyûn şâirlerinin şiirleriyle istişhâd konusunda ihtilaf vardır. Alimlerin çoğuna göre şiirleriyle istişhâd edilir; Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö.1093/1682) de bu görüştedir.

77 Aynı eser, s.32.

78 es-Suyûtî, *el-Müzhîr*, c. I, s. 122.

79 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, tahk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-hâncî, Kâhire 1988, c. I, s. 53.

80 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, ss., 8-9.

81 Bedevîliğin en belirgin özelliklerinden birisi, bedevî Arabın yaşadığı doğal ortamın da etkisiyle derisinin sert olmasıdır.

82 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c.I, s.13.

Öncüleri Beşşâr b. Bürd (ö.167/784) olan müvelledûn şâirlerinin şiirleriyle istişhad edilmez. Bunlardan dili fasih olanların şiirleriyle istişhâd edilebileceğini söyleyen alimler de vardır ki Zemaşerî (ö.538/1143) de bu görüştedir.⁸³ Fesâhat mertebesinde ilk sırayı alan Kur'ân-ı Kerîm ile istişhad edilir. Hadîs-i Şerif ile istişhad konusunda ihtilaf vardır. Alimlerin çoğuna göre Hadîs'le istişhâd yapılmaz. Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe* adlı kitabının mukaddimesinde bu konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.⁸⁴

Nahiv ilminin temelleri atıldıktan sonra, Basra ve Kûfe dil mektepleri arasında ihtilaflar meydana gelince, kıyasın rolü devreye girmiştir. Basralılar semâ'da olduğu gibi kıyasta da işi sıkı tutuyorlardı. Onlar dil müfredatını toplama konusunda dilleri hüccet kabul edilen fasih bedevilerden alıntı yapıyorlar, şehir veya köylerde yaşayanlardan alıntı yapmıyorlardı. Arap soyundan olmasa da fesâhatlerine güvenilen insanlardan da alıntı yapıyorlardı. Bu konuda Ebu 'Amr b. el-'Alâ (ö.154/770) şöyle der: "Hasan el-Basrî (ö.110/728) ve Haccâc b. Yûsuf (ö.95/714)'tan daha fasihini görmedim". Kendisine hangisi daha fasih diye sorulunca, "Hasan el-Basrî"⁸⁵ cevabını verir. Basralılar, kullanımı yaygın olan semâ' a ters düşen şeylere şaz veya zarureti şî'riyye kabilinden bakıyorlar ve bunları kıyasta esas kabul etmiyorlardı. Ayrıca söyleyeni bilinmeyen şiirler ve bir kişi tarafından rivayet edilen şiirlerle de istişhâd yapmıyorlardı. Basra ekolüne mensub dilbilimciler kelimelere doğru "fasîh" hükmünü vermede sadece kullanımı yaygın ve meşhur olan kelimeleri esas alarak, garîb, nâdir ve şaz kelimelere kıyası caiz görmemişlerdir. Kufe ekolüne mensup dilbilimciler ise bir veya iki şahid üzerine kıyası caiz görmüşler, Araplardan iştirilen her şeyi nâdir veya şaz olmasına bakmadan doğru kabul edip kıyaslarında kullanmışlardır. Söyleyeni bilinmeyen veya tek bir kişi tarafından rivayet edilen şiirlerle de istişhâd ediyorlardı. Bu yüzden Basralılar, Kûfelileri nâdir ve şaz kullandıkları asıl kabul ettikleri, söyleyeni bilinmeyen veya tek bir kişi tarafından söylenen şiirlerle istişhâd ettikleri için onları eleştiriyorlardı. Basralılar, Kufelilere şöyle diyerek övünüyorlardı; "Biz lugatı çöllerde kertenkele yiyenlerden alıyoruz, siz ise şehirlerde kaymak ve turşu yiyenlerden alıyorsunuz."⁸⁶

83 'Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe ve Lübbü'l-ibâbi lisâni'l-'Arab*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-hâncî, Kâhire 1989, c. I, s. 6.

84 Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe*, c. I, s. 5 vd.

85 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebna'i z-zemân*, tahk.: İhsân Abbâs, Dâru sâdır, Beyrut 1978, c. II, s. 70.

86 es-Sirâfî, *Ahbârü'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 90.

İbn Cinnî (ö.392/1002), *el-Hasâis* adlı kitabında kelimeyi, Araplar tarafından kullanılması ve dilbilimcilerin koymuş olduğu kıyas ve kurallara uygun olup olmaması bakımından dört kısma ayırmaktadır.⁸⁷

1- Hem Araplar'dan işitilen hem de kıyasa uygun olan kelimeler: Alimler bu tür kelimelerin doğruluğunda ittifak halindedirler.

Örnek; قام زيدٌ وضربتُ عمرًا ومررتُ بسعيدٍ

2- Kıyasta genel kâide kabul edilmesine rağmen Araplar'dan işitilmeyen kelimeler: Örnek; يَدْرُ "terkeder" ve يَدْعُ "müsaade eder" gibi fiili muzarilerin, mazî sîgasında kullanılması.

3- Kıyasta şâz kabul edilmesine rağmen Araplar tarafından kullanılmış olan kelimeler:

Örnek; استقام أخوصَ الرثتُ ;ot yeşerdi. Çünkü kıyasta استقام denilir, استقوم denilmez. استطاع da böyledir, استطيع denilmez. Yine kıyasta أعاد denilir, أعادٌ denilmez.

4- Hem kıyasta şâz olan hem de Araplar tarafından kullanılmamış olan kelimeler: Orta harfi aslen "vav" olan fiilerin ismi mefullerine bir "vav" daha ziyade etmek gibi.

Örnek; مَضُونٌ وَمَقْرودٌ gibi. Kelimelerin doğru kullanımları مَضُونٌ وَمَقْرودٌ şeklindedir. Hem kullanım hem de kıyasta şâz olan kelimeler üzerine kıyas yapmak caiz değildir.⁸⁸

Bununla birlikte dilbilimciler kelimelere doğru veya yanlış hükmünü vermede belirli bir ölçüt üzerinde ittifak edememişlerdir. Dilbilimciler arasında meydana gelen ihtilaf konuları kullanımı câiz olanla câiz olmayan kelimeler etrafında dönmektedir ki bunun sebebi doğruluk ölçüsünü belirlemede farklı farklı yollar izlemeleridir. Bazıları sadece dilleri fasih olan bedevî Araplar'dan işitilenleri doğru kabul ederek, onların kullanmadığı kelimelere hatalı hükmünü vermekle tutucu bir yol izlemişler. Bazıları da her kim Arap lehçelerinden bir lehçeyle konuşur veya bu lehçelerde kullanmakta olan kelimelere kıyasta bulunursa, üzerine kıyas yapılan kelimeler nâdir ve garib dahi olsa hatalı sayılmaz görüşünü savunmuşlar, kelimelere doğru hükmünü vermede, doğruluk ölçütünün dairesini geniş tutarak hoşgörülü bir yol izlemişlerdir. Ayrıca İbn Hâleveyh (ö.370/980), *Şerhu fasîhi Sa'leb* isimli kitabında Ebû Hâtim es-

87 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 97-98.

88 es-Suyûfî, *el-Miizhir*, c. I, s. 229; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 99.

Sicistânî'nin (ö.255/869) şu sözünü nakletmektedir; “el-Esma’î (ö.216/831), lugatların en fasihi şudur diyerek onun dışındakileri reddediyordu. Örneğin Esma’î; *حَرْفِي الْأَمْرِ يُحْرَنِي*; denilebileceğini, *أَحْرَنِي* denilmesinin yanlış olduğunu söylemektedir. Aslında iki kullanım da caizdir. Zira Kurrâ *الْفَرْغُ الْأَكْبَرُ*⁸⁹ âyetinde yeçen *يَحْرَنُهُمْ* lafzını *يُحْرَنُهُمْ* şeklinde de okumaktadır.⁹⁰ Ebû Amr b. el-’Alâ’ya, Arapça olarak isimlendirdiğin şeyler Araplar’ın kullandığı bütün kelimeleri kapsıyor mu? diye sorulunca, hayır cevabını vermiş, bunun üzerine kendisine, Araplar hucet olduğu halde onların kullandıklarına ters düşen kelimeler konusunda ne yapıyorsun? diye sorulunca, “Kullanımı yaygın olan kelimelere göre amel ediyorum, Araplar’a ters düşen kelimeleri de lugat diye isimlendiriyorum”⁹¹ cevabını vermiştir.

Dilbilimcilerin doğruluk ölçütündeki ihtilaflarına şu iki hususu örnek verebiliriz.

Ebü'l-Abbâs Sa’leb (ö.291/904), *el-Fasîh* isimli kitabının mukaddimesinde izlemiş olduğu doğruluk ölçüsünü vecîz bir şekilde dile getirmiştir. Ona göre fasih kelime ve kelamın ölçüsü, Araplar’ın dillerinde çok kullanılmasıdır. O, eserine, aynı konuda fasîh ve fasîh olmayan iki kullanım varsa fasîh olanı, birden çok fasîh varsa en fasîh olanı, eşit derecede çok kullanılan iki fasîh kullanım varsa ikisini de aldığı söyler.⁹²

Harîrî (ö.516/1122) de Sa’leb, el-Ferrâ ve el-Esma’î gibi kelimelere doğruluk hükmünü vermede sadece Araplar’ın kullanmış olduğu fasih kelime ve kelimeleri kabul etmekle tutucu bir yol izlemiştir. Onun doğruluk ölçüsü şu örneklerde açıkça görülmektedir;

Harîrî şöyle demektedir; “Avam hatalı olarak *مَسَحَ اللَّهُ مَا بَكَ*; “Allah günahlarını silsin, affetsin” demektedir. Doğrusu *مَصَحَ* dır.”⁹³ İbn Berrî (ö.502/1107) ona şu sözleriyle cevap vermektedir; “Bu kelimenin doğru kullanımı *مَسَحَ* dır. Herevî de, Ebu ‘Ubeyd el- Kâsım b. Sellâm’ın (ö.222/873) bu şekilde *س* harfi ile *مَسَحَ اللَّهُ مَا بَكَ* denildiğini belirtmiştir. Sâğânî de (ö.650/1252) şöyle demektedir; “Bu cümle hasta için söylenir ki hem *مَسَحَ* hem de *مَصَحَ* şeklinde söylenmesi caizdir, ancak

89 Enbiya, 21/103.

90 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, c. I, ss., 232-233.

91 ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, s. 39.

92 Ebü'l-Abbâs Sa’leb, *Kitâbü'l-fasîh*, tahk.: Atîf Medkûr, Dârü'l-me’ârif, Kâhire 1983, s. 260.

93 Harîrî, *Dürretü'l-ğavâs*, tahk.: Abdulfazîl Fergâlî Ali el-Karrî, Dârü'l-cil, Beyrut 1996, s. 102.

şekli daha evladır.”⁹⁴

Harîrî حاجة kelimesinin حوائج şeklinde cemilenmesinin hata olduğunu söylemektedir.⁹⁵ حاجة kelimesinin حوائج şeklinde de cemilenmesinin caiz olduğunu gösteren şahitler olmasına rağmen Harîrî bu çoğulu avâmın hatalarından saymaktadır. Örneğin Peygamber'den rivayet edilen şu hadis buna bir delildir: إِنَّ اللَّهَ عَابَدَا ۙ خَلَقَهُمُ لِحَوَائِجِ النَّاسِ يَفْرَغُ النَّاسُ إِلَيْهِمْ فِي حَوَائِجِهِمْ.⁹⁶

Batalyevsî'nin (ö.521/1127) şu sözü, dilbilimcilerin doğruluk ölçüsündeki farklı görüşlerini açık bir şekilde belirtmektedir: “Hepsi sahih olduğu halde, Esmâ'î bir çok kelimeye hatalı hükmünü vermiştir. Esmâ'î'nin bu görüşte olması, bu kelimelerin avâmın kullandığı hatalı kelimeler sınıfına girmesini gerektirmez.”⁹⁷

Müteahhir âlimler ise doğruluk ölçütü konusunda, Sa'leb ve Esmâ'î gibi en fasîh kelimelerin esas alınması görüşüne katılmamaktadırlar. Çünkü bu durum, hangi lafızların en fasîh, hangilerinin ifade bakımından en güçlü ve en açık lafızlar olduğunu anlamak için Arap kelâmının tümünü ihâta etmeyi gerektirmektedir. Fasîh veya daha fasîh kelimeyi tesbit edebilmek için herkesin Arap lügatına tümüyle vâkif olması imkansızdır. Bu nedenle onlar, fesâhat için sağlam ve genel geçer bir ölçüt koymayı uygun görmüşlerdir. Bu ölçütün rükünlerine uygunluk tam olarak sağlandığında fesâhat da tam olarak gerçekleşmiş, bu ölçütün rükünlerinden birisi bozulursa, fesâhat da kaybolmuş olacaktır.⁹⁸

Özetle doğruluk ölçütü hususunda ne lügatı toplayan seyyah dilbilimciler, ne nahivciler, ne de avâmın dil hataları konusunda eser yazarlar bir görüş birliğinde değildirler. Diğer bir deyişle, Arap kabilelerinden hangisinden lügat alınacağına, şâirlerden ve şiir râvilerinden dil müfredatını almada, kıyasın çerçevesini dar veya geniş tutmada, egemen ve meşhur olan dile Arap lehçelerinden aykırı düşen kelimelerin kabul edilip edilmemesi hususunda görüş birliğinde değildirler. Bu yüzden ihtilaflarının ve tartışmalarının temelini doğruluk ölçütünün ne olduğu teşkil etmektedir.

94 Aynı eser, s. 102.

95 Aynı eser, s. 239.

96 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, h-v-c maddesi.

97 Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb*, tahk.: Hâmid 'Abdülmecid, yy., ts., c. I, s. 222.

98 'Abdu'l-âl Sâlim Mekram, *Celâluddîn es-Suyûtî ve eseruhû fî'd-dîrâsâti'l-lugaviyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1989, ss., 440-441.

Kelimelere doğru veya hatalı hükümünü vermede kullanılan doğruluk ölçüsünün sağlıklı olabilmesi için, bu ölçünün iki unsuru göz önüne alarak belirlenmesi gerekmektedir;

1- Arap dilinin kendisine has yapısını muhafaza etmek.

2- Dilin, bütün dillerin boyun eğdiği, zamanın getirmiş olduğu yeniliklere ayak uydurması.

Zira dil, yeni olaylar karşısında sürekli gelişen sosyal bir varlıktır. Arap dili de kendisine has yapısını ve özelliklerini muhafaza ederek, zamanın gereklerine uyarak gelişmesine devam edecektir. Aksi takdirde dil, canlılığını yitirmeye ve donmaya yüz tutacaktır.

6. İdarecilerin ve Dilbilimcilerin Lahn Tehlikesi Karşısında Aldıkları Tedbirler

Arap dilinde hatalı kullanımların hızla yayılması karşısında yöneticiler ve dilbilimciler, fasîh dili korumak amacıyla çeşitli tedbirler aldılar. Bu tedbirlerden önemlilerini şöyle özetleyebiliriz:⁹⁹

a. Genel olarak Arapça'nın kural ve kâidelerinin tespit edilmesi.

Bu hareketin çekirdeği, Basra'da Ebü'l Esved ed-Düelî (ö.69/689) tarafından oluşturulmuştur.¹⁰⁰ Rivayet edildiğine göre onu Arapça kaidelerini koymaya iten sebep, bir kişiyi Tevbe suresinin 3. ayetinde *أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* geçen *رَسُولٌ* kelimesini *مُشْرِكِينَ* kelimesine atfederek meksûr okurken duymasıdır. Aslında ayette geçen *رَسُولٌ* kelimesi merfudur, zira bu kelime, *الله* lafzının mübtedâlık konumuna (mahalli ba'îd) atfedilerek merfu olmuştur. Ayetin anlamı "Allah ve Rasulü, müşriklerden berîdir" şeklindedir. Ebü'l Esved ed-Düelî ayetin hatalı okunduğunu duyunca şöyle der; "Allah, Rasulünden berî olmaktan münezzehtir". İnsanların bu derece irab hataları yaptıklarını tahmin etmiyordum"¹⁰¹demiştir.

Nahivciler, lahn tehlikesiyle mücadele etmek ve Kur'ân Dili Arapça'yı korumak için olağan üstü çabalar sarfetmişlerdir. Lahn'e karşı iki yolla mücadele ettikleri görülmektedir. Birincisi nahiv kaidelerini vaz' etmek ve hatalı kullanılan kelime ve terkipleri ayıklamak. İkinci yol ise, fasîh Arapça'yı

99 M. Hüseyin Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye 'inde'l-'Arab*, s. 40.

100 Aynı eser, s. 40.

101 Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, s. 8.

ayıklayıp tedvin etmek.¹⁰²

b. Devlet dîvanlarının “hazineye ait hesap defterlerinin” Arapçalaştırılması.

Bu dîvanlar, Arapça dışında değişik dillerle yazılıyordu. Örneğin Irâk'ın dîvanı Fars'ca, Şâm'ın dîvanı Rum'ca, Mısır'ın dîvanı ise Kibtî dilleriyle yazılmaktaydı. 'Abdumelik b. Mervân yönetime gelince, bu dîvanları Arapça'ya tercüme ettirerek yönetimini Araplara veya Arapçayı iyi konuşan Arap asıllı olmayanlara tevdi etti. Bu durum yabancıları Arapça öğrenmeye sevketmiştir. Çünkü dîvan kâtipliği, iyi bir geçim kaynağı olmanın yanı sıra, yönetime yakın olmak için de iyi bir vesileydi. Abdumelik b. Mervân'ın (ö.86/705) bu hareketi fasih Arapçayı canlandırmanın yanı sıra yazı dilinin yayılması ve revaç bulmasında önemli bir etken olmuştur.¹⁰³

c. Halife, vezir, komutan ve ilim adamları gibi üst tabakadan insanların fasih dile sahip olmaları için çocuklarını çöllerde yaşayan bedevî kabilelerine göndermeleri. Devlet adamlarının bu hareketi, halk tabakasından diğer insanlara da örnek oluyordu. Bu insanlar da çocuklarının sağlam bir bünyeye ve fasih bir dile sahip olmaları için bedevî kabilelerine gönderiyorlardı. Bu davranış Araplar'ın eski bir âdetiydi. Hz. Peygamber de küçük bir çocuk iken Bekr kabilesinin Benû Sa'd boyuna gönderilmişti.¹⁰⁴ Bu konuda Resulullah şöyle demektedir; “Ben Arapların en fasihiyim, çünkü ben Kureyş'tenim, ayrıca ben Bekr kabilesinin Sa'd boyunda yetiştim.”¹⁰⁵

d. Dili fasih olan bedevî kabilelerinden kız almak. Devlet adamları ve diğer ileri gelen insanlar, çocuklarının fasih bir ortamda yetişmeleri için dili fasih olan bedevî kabilelerinden kızlarla evleniyorlardı. Nitekim bu adet üzerine Muaviye b. Ebî Süfyân da (ö.60/680) Yezîd'in (ö.64/683) annesi olan Kelb kabilesinden Meysûn ميسون ile evlenmiştir. Çünkü çocukların dili fasih olan bir annenin yanında yetişmesiyle, dili Arapça olmayan bir annenin yanında yetişmesi arasında çok fark vardır. Bu hareket de çocukların fasih arapçayı öğrenmesinde

102 Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu” Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya 1997, sayı: 7, s. 340.

103 M. Hüseyin Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye 'inde'l-'Arab*, s. 41.

104 *Aynı eser*, ss., 41-42.

105 Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbü'l-Hadîs*, Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1986, s. 29.

etkili bir rol oynamıştır.¹⁰⁶

e. Halife ve diğer yöneticilerin Arapça ilimlere, özellikle de edebiyat, lugat ve nahve önem vermeleri ve bu konularda âlimleri desteklemeleri. Özellikle Emevî Halifeleri, kendilerine muhalefet edenlerin çokluğu sebebiyle yandaşları olan şâirlere çok önem veriyorlardı. Bu şâirler sayesinde rakiplerini susturuyorlardı.¹⁰⁷

Alınan bu tedbirler her ne kadar Arapça'yı tehdit eden lahn tehlikesini tamamen ortadan kaldıramadıysa da, yazı dilinin ve Kur'ân'ın okunması ve korunmasında etkin bir rol oynamıştır. Dil ve edebiyat bakımından kural ve kaideleri belirlenen Arapça, tarihi gelişimini daha emin adımlarla sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir.

Sonuç

Dilin hatalı kullanılma olgusu Câhiliyede ve İslâmîyet'in ilk dönemlerinde - özellikle mevâfînin dilinde - nadiren görülse de, teknik anlamda lahn, Araplar'ın fethedilen bölge ve şehirlerde yabancı uluslarla bir arada yaşamaya başlamaları sürecinde ortaya çıkmıştır. Zira Araplar, Câhiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde tabiatları gereği fasih ve saf bir Arapça konuşuyorlardı.

Araplarla diğer milletlerin bir arada yaşamaları sonucu, insanların günlük yaşamlarında anlaşma aracı olarak kullandıkları, fasih Arapçadan şekil, üslûp ve muhtevâ bakımından farklı yeni bir dil meydana gelmiştir. İlk ortaya çıktığında fasihe daha yakın olan bu dil, zamanla fasih dilden uzaklaşmıştır. Kelime sonlarındaki hareketleri ortadan kaldırmak suretiyle ortaya çıkan bu kullanım, daha sonraları değişik boyutlar kazanmıştır.

Arapçaya lahnin girmesi ilk önce şehirlerde halk arasında başlamış, zamanla ilim meclislerine, devlet erkanına ve daha sonra çöle kadar sıçramıştır. Çöllerde yaşayan bedevîlerin dili, dördüncü asra kadar sâfiyetini korumuştur. Bu asırdan sonra yabancılarla karışmaları sonucu bedevîlerin dili de yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Arap dilinde fasihten ilk sapmalar iraptan kurtulmak için kelime sonlarını sükun üzere okumak suretiyle meydana gelmiştir. Daha sonraları bu hatalar Kur'ân'ın okunmasında da görülmüştür.

Emevîler devrinde lahn; telaffuz, irab ve terkip bozuklukları şeklinde bir

106 M. Hüseyin Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye 'inde'l-'Arab*, s. 43.

107 *Aynı eser*, s. 43.

hayli yaygınlık kazanmıştı. Bu bozukluklar özellikle mevâlinin dilinde görülmekteydi. Abbâsîler döneminde dil hataları şehirlerde yaygınlaşmış, Araplar'ın tabiatlarından gelen fasih konuşma özelliğini bastırarak, korunulup sakınılmadığında, kelimelerin konumlarına iyice dikkat edilmediğinde lahndan uzak kalmak neredeyse imkansız hale gelmişti.

Arap dilinde hatalı kullanımların hızla yayılması karşısında yöneticiler ve dilbilimciler, fasîh dili korumak amacıyla çeşitli tedbirler aldılar. Arapça'nın kural ve kâidelerinin tespit edilmesi bu tedbirlerin başında gelmektedir. Alınan tedbirler her ne kadar Arapçayı tehdit eden lahn tehlikesini tamamen ortadan kaldıramadıysa da, yazı dilinin korunması ve Kur'ân'ın doğru okunmasında etkin bir rol oynamıştır.

Dil bilimciler Arap dilini bozulmalara karşı korumak ve yabancılara Arapça'yı daha kolay öğretmek için ilk adım olarak dil müfredâtını bedevî Araplardan toplamak sûretiyle lugat çalışmalarına başlamışlardır. Dil bilimciler, Arapça kelimelerin toplanması sırasında kendilerinden lugat alınan kabileleri, kelimeleri aktaran râvileri ve şiirleriyle istişhâd edilen şâirleri belirli kıstaslara tabi tutmuşlar, bu kıstaslara uymayanları kabul etmemişlerdir. Kendilerinden lugat alınan kabilelerin, yabancılarla irtibatı olmayan ve Arap yarımadasının iç kesimlerinde yaşayan saf bedevî kabileleri olmasına dikkat etmişlerdir.

Dil bilimciler ikinci adım olarak Arap dilinin kâide ve kurallarını koymaya başlamışlardır. Bu dilbilgisi ve sözlük çalışmaları arasında halk dilinde hatalı kullanılan kelime, terim, terkip ve deyimlerin derlenip doğrularının verildiği dil çalışmaları önemli bir yer tutar. Bu tür eserlere genelde "Lahnü'l-'âmme, Galatâtu'l-'avâm, Mâ Telhanü fihî'l-'âmme, İslâhu'l-mantık vb." isimler verilmektedir. Bu kitapların çoğu sadece hatalı kullanımları ve bunların doğrularını vermekle kalmaz, şiir, emsâl, nesir ve ahbârdan şâhitler getirmekle, bir bakıma genel edeb kitapları konumundadır. Bunun yanı sıra bu kitaplar bize, Arapların günlük konuşmalarında kullandıkları farklı lehçeler ve bu lehçelerin içerdiği üslup, mânâ ve lafızlar hakkında bilgiler veren birer sicil konumundadır. Yine bu kitaplar, Arap dilinin ve bünyesindeki farklı lehçelerin tarihsel gelişimi ve geçirdiği safhaları inceleme ve araştırmada ilk başvurulacak kaynaklardır. Ayrıca bu kitaplar, farklı çağlarda ve bölgelerde yaşamış olan Arapların sosyal hayatı hakkında bize orjinal bilgiler vermektedir.

Kaynakça

- Abdülkâdir el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l-edeb ve Lübbü'l-lübâbi lisâni'l-'Arab*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-hâncî, Kâhire 1989.
- Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1935.
- Âli Yâşin, Muhammed Hüseyin, *ed-Dirâsâtü'l-lugaviyye 'inde'l-'Arab*, Dâru mektebetü'l-hayât, Beyrut 1980.
- el-Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheretü'l-emsâl*, tahk.: Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-cil, Beyrut 1988.
- el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *el-İktidâb fi şerhi edebi'l-küttâb*, tahk.: Hâmid 'Abdülmecid, yy., ts.
- el-Câhuz, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Mektebetü'l-hâncî, Kâhire 1985.
- , *Kitâbü'l-hayevân*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-cil, Beyrut, ts.
- Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Abdolvâhid b. Ali, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, tahk.: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetü'nehdati Mısır ve matba'atihâ, Kâhire 1955.
- Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürçânî*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1984.
- el-Harîrî, Kâsım b. Ali b. Muhammed, *Dürretü'l-ğavvâs*, tahk.: Abdulhafız Ferğalî Alî el-Karnî, Dârü'l-cil, Beyrut 1996.
- el-Herevî, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-Hadîs*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1986.
- İbn 'Abdi Rabbîh, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-'İkdü'l-ferîd*, tahk.: Ahmed Emîn, Abdüsselâm Hârûn, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, ts.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Dârü'l-kütübi'l-'Arabî, Beyrut 1952.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Kitâbü'l-melâhîn*, tahk.: Abdulilâh Nebhân, Mektebetü'l-Lübân nâşirûn, Beyrut 1996.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemü mekâyisü'l-luga*, tahk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-cil, Beyrut 1991.
- İbn Hallikân, Ebü'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebni'î'z-zemân*, tahk.: İhsân Abbâs, Dâru sâdir, Beyrut 1978.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut 1996.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mekram, *Lisâni'l-'Arab*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1990.
- İbn Mekkî es-Sikkîlî, Ebû Hafs Ömer b. Halef, *Teskîfü'l-lisân ve telkîhu'l-cinân*, tahk.: Mustafâ Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1990.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-ezdâd*, tahk.: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut 1991.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Nüzheti'l-elibâ fi tabakâti'l-i'debâ*, tahk.: İbrâhîm es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-menâr, Ürdün 1985.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Sa'âdet Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Kâhire 1963.
- Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu" *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1997, sayı: 7.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, neşr.: Muhammed Şerefüddîn Yaltkaya, İstanbul 1941-1943.
- Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969.
- Mecdî Vehbe; Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâtü'l-'Arabiyye fi'l-lugati ve'l-edeb*, Mektebetü'l-Lübân, Beyrut 1984.
- Mekram, Abdu'l-âl Sâlim, *Celâluddîn es-Suyûfî ve eseruhû fi'd-dirâsâti'l-lugaviyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1989.
- er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1974.

- Sa'leb, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-fasih*, tahk.: Atıf Medkûr, Dârü'l-me'ârif, Kâhire 1983.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, tahk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-hâncî, Kâhire 1988.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd Hasen b. 'Abdullah el-Merzübânî, *Ahbâru'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, tahk.: Muhammed İbrâhîm el-Bennâ, Dâru'l-i'tisâm, Kâhire 1985.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğati ve envâihâ*, tahk.: Muhammed Ahmed Câdulmevlâ; Ebü'l-Fazl İbrâhîm; Ali Muhammed Becâvî, Dârü'l-fikr, Beyrut, ts.
- Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Dârü'l-me'ârif, Kâhire, ts.
- Taşköprüzâde, Ahmed, *Mevzûâtü'l-'ulûm*, çev.: Kemâleddîn Mehmed, İstanbul 1895.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *Tefsîri'l-keşşâf*, tahk.: Muhammed Mürsî 'Âmir, Dârü'l-Mushaf, Kâhire 1977.
- , *Esâsü'l-belâğa*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1989.
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, tahk.: Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-me'ârif, Kâhire 1973.